

Instagram: stela_knjige
Facebook: stela
www.stelaknjige.rs

Snežana Veljković
Biblioteka porodice Gradinovački

Copyright © 2019 by Snežana Veljković.
All rights reserved.
Za izdanje na srpskom jeziku © Publik praktikum 2024

ZA IZDAVAČA
Marko Sabovljević

UREDNIK
Marina Sabovljević

LEKTURA I KOREKTURA
Borka Slepčević

DIZAJN KORICA
Predrag Marković

SLOG I PRELOM
Studio Znak

ŠTAMPA
Alpha print, Zemun

TIRAŽ
1.000

IZDAVAČ
Publik praktikum, imprint Stela
Dobrovoljačka 10/I, Zemun
office@publikpraktikum.rs
011/4202 544; 011/4202 545

GODINA IZDANJA
2024

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne sme se kopirati ni prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim ili mehaničkim, uključujući foto-kopiranje, snimanje ili bilo koji sistem za skladištenje i pretraživanje informacija, bez pismenog odobrenja izdavača.

SNEŽANA VELJKOVIĆ

BIBLIOTEKA
PORODICE
GRADINOVAČKI

Stěla

PORODICA

Moja mama nikad ne laže, ona uvek, uvek, najiskrenije veruje u ono što priča.

Kad je srećna, ona je najsrećnija na svetu. Kad je nesrećna, nema tužnijeg stvora na kugli zemaljskoj. Od nje sam čula razne stvari o našoj porodici, uglavnom lepe, ponekad neverovatne. „Mi smo Gradinovački!”, odgovarala je na svako moje pitanje kad nije znala šta drugo da kaže. „Ima nas dve stotine godina”, hvalisala se gde god je mogla. Želela je da napiše istoriju porodice, kad bude imala vremena, a nikad nije imala vremena, uvek je nekud žurila. „Lazara”, nekoliko puta mi je rekla, „ti si najpametnija u našoj porodici” (mislim da je namerno preterivala), „i Andra te najviše voli” (što je bila istina), „on će tebi sigurno ispričati sve porodične tajne.” Te dve reči, porodične tajne, zagolicala su me.

Sve srećne porodice liče jedna na drugu, svaka nesrećna porodica nesrećna je na svoj način. Ovu rečenicu Lava Tolstoja znala sam mnogo pre nego što sam saznala za njega i njegovu Anu Karenjinu. Bila je to jedna od omiljenih knjiga mog deda Andre, pa sam valjda i tu rečenicu čula od njega.

Kasnije sam po novinama i knjigama skupljala izreke o porodici, zapisivala (imam ih punu beležnicu) i neke od njih zapamtila. Narodne poslovice, izreke filozofa i mudraca, pisaca i pesnika, neznanih ljudi... Kad sam počela da razmišljam o tome da zapišem istoriju svoje porodice, najpre sam prepisala neke od sakupljenih poslovice, kao što je ona kineska:

Zaboraviti pretke znači biti potok bez izvora, stablo bez korena.

Ili ona koja se pripisuje nekom budisti Vijetnamcu, zaboravila sam mu ime: Ako pogledate duboko u dlan svoje ruke, videćete svoje roditelje i sve generacije vaših predaka. Svi su živi u ovom trenutku. Svi su prisutni u vašem tijelu. Vi ste njihov nastavak.

Ili pak ono što je govorila moja profesorka srpskog Nada Vasiljev: Porodica bez prošlosti i sećanja i nije porodica nego zbir nepoznatih pojedinaca.

Odabrala sam i mudrost Halila Džubrana: Vaša deca nisu vaša deca. Ona su sinovi i kćeri čežnje života za samim sobom. Ona su došla od vas, ali ne zbog vas, i mada su s vama, ne pripadaju vama. Vi im možete dati vašu ljubav, ali ne i svoje misli, jer ona imaju svoje misli. Vi možete dati dom njihovim telima, ali ne i njihovim dušama, jer njihove duše prebivaju u domu sutrašnjice, koju vi ne možete posetiti, čak ni u svojim snovima. Možete se truditi da budete slični njima, ali ne tražite od njih da budu slični vama, jer život ne ide unazad, niti zastaje s jučerašnjicom.

Ova koja sledi, a napisao ju je engleski filozof Bertrand Rasel, najdraža je bila mom deda Andri. Voleo je da priča o tome, da nam je objašnjava. Dugo je nisam razumela. Možda sam zato rešila da je zapišem.

Roditeljski osjećaj, kako sam ga ja iskusio, veoma je kompleksan. Prvo, postoji instinktivna životinjska privlačnost i zadovoljstvo u posmatranju svojih potomaka. Dalje, postoji osjećaj neizbežne odgovornosti, što daje svrhu dnevnim aktivnostima koje skepticizam ne propitkuje lako. Tu je i egoistični element, koji je vrlo opasan: nada da će tvoja djeca uspjeti tamo gdje ti nisi uspio, da će nastaviti tvoj rad kada te smrt ili senilnost zaustave, i da će djeca, na neki način, pružiti biološki bijeg od smrti, čineći tvoj život dijelom velikog toka, a ne samo usamljenom lokvom bez ikakvog prelivanja u budućnost.

I

MOJ DEDA ANDRA

Moj deda Andra je imao šezdeset godina kad sam se ja rodila. Ne sećam se kakav je bio kad sam ja bila beba, mislim da me je voleo nekako izdaleka. Kad sam pošla u školu (sa šest godina, a već sam znala da čitam, pišem i računam – mama mi je govorila da me je sve to naučio deka Andra), priredio je porodični ručak u trpezariji, na svečano postavljenom stolu. Došli su i rođaci iz Sombora, koje ja nisam dobro poznavala.

Ručak je, kao i uvek, pokvarila moja mama Andrea (dobila je ime po svom ocu, mom deda Andri), koja je ustala kad je iznenada zazvonio telefon, uzela slušalicu i odmah počela da viče i plače, da se svađa. Svi smo saznali da moj tata ne može da stigne na ručak, večeras će preći granicu, zadržao se zbog nekog posla u Veneciji, voziće celu noć i stići će ujutru da probudi svoju mezimicu. Njegova mezimica, to sam bila ja, i jedva sam čekala da ga vidim.

Deka Andra je ustao, uzeo od mame slušalicu i rekao:

– Priberi se, Andrea, ako ne možeš, ti nas napusti. – Naravno da je izašla plačući i još uvek se svađajući s tatom.

Deda je nastavio da priča s jednim rođakom iz Sombora kako su oni kao deca išli u srpsku i mađarsku školu. Zabavno je pričao, kao i uvek.

Posle podne, kad su gosti otišli, odveo me je u biblioteku, nekako svečano, zamolio je baka Ziku da im tamo donese kafu, a meni sladoled.

Ta biblioteka je najveća i najvažnija soba u celom njihovom stanu. Onaj njegov rođak iz Sombora rekao je da je dragocena, da

mного vredi. Doneo je neke kutije sa starim dokumentima, koje je deka Andra pažljivo prelistavao. Ja ne znam zašto je biblioteka dragocena, jer su to samo lepo poređane knjige na svim zidovima. Neke su zaključane.

Deka Andra mi je dao poklon u plišanoj kutijici, zlatan lančić s priveskom (isprepletena slova Л i Г, ćirilćna), pa rekao:

– Ovo je veoma važan dan za tebe, Lazara. Prvi važan dan u životu je kad se rodiš, ali ti na to nemaš uticaja. Drugi, kad pođeš u školu. Kako ćeš potom živeti, šta ćeš i kako učiti, zavisi najviše od tebe. Sad možeš da ulaziš ovamo, sediš dok Zika i ja radimo, razgledaš albume i knjige, pitaš šta te interesuje.

Taj ulazak u biblioteku veoma je važan dan u mom životu, ponovio mi je deka Andra i rekao da ću to shvatiti mnogo, mnogo kasnije.

PORODICA GRADINOVAČKI 1910.

Andra se rodio u Somboru, u leto 1899, u čuvenoj i bogatoj porodici Gradinovački. Bio je najmlađe i najmilije dete u porodici. Jedini dečak, okružen sa tri sestre i četiri tetke. Brzo je naučio porodično poreklo, imena članova porodice, njihove uspehe u prošlosti i planove za budućnost.

Porodica je vodila poreklo od dva brata, kapetana Šajkaškog bataljona, osnovanog 1763. u četrnaest srpskih sela između Dunava i Tise, sa štapskom komandom u Titelu.

Oni su od osnivanja bataljona, najpre sami, kasnije sa sinovima, ne samo vozili šajke po Dunavu i Tisi već se i borili protiv Turaka. Gonili su razbojнике i krijumčare, čuvali sanitarni kordon i izvodili egzercir na vodi. Učestvovali su i u ratovima koje je Austrija vodila s Napoleonom, uvek kao pontonjeri. Bistri, vredni i snalažljivi, uz službu na šajkama, učili su se i trgovini, transportu robe i stranim jezicima.

Hvalili su se da poznaju svaku stopu zemlje uz Dunav i Tisu. Da su šajkama stigli do Rajne i videli ceo svet. Kad se jedan od sinova oženio prelepom Kosanom iz Stapara kod Sombora (dva puta je tražio ženidbenu dozvolu, pošto je nije dobio, zatražio je otpust iz vojske), rešili su da se bave trgovinom. Počeli su da kupuju plodnu zemlju uz Veliki bački kanal, naseljavali je paorima iz Šajkaške i pravili salaše. Gajili su uglavnom konje i rogatu marvu, ženili se curama sa susednih salaša, rađali decu i proširivali posede na okolne ritove. Pošto su bili poreklom iz Gardinovaca, sela-osmatračnice na Dunavu, nazvali su se Gardinovački. To prezime je, zbog greške pisara

u izveštaju o imovnom stanju prilikom otpusta iz vojske, postalo Gradinovački. I tako ostalo.

Napravili su kuće u Somboru,¹ sedištu Bačkobodroške županije, u tihoj i širokoj ulici iza Magistrata, oivičenoj mladim sadnicama platana i tise. Brzo su se uklopili u somborski trgovački krug, pomogli su Avramu Mrazoviću da 1778. pokrene „Normu”, zavod za školovanje srpskih učitelja, čak su i siromašnim školarcima poklanjali odeću. Poznato je bilo da za Božić i Uskrs daju velikodušan poklon Gradskoj biblioteci, posebno Srpskoj čitaonici. Žensku decu su udavali s dobrim mirazom, a mušku slali na škole.

Najbolji školarac je bio Andrin deda, rođen 1840. Njega su već u detinjstvu zvali Grada i imao je osam godina kad su u martu počele nacionalne mađarske pobune u Pešti. Pobunili su se i tamošnji videni Srbi, napisali zahteve u sedamnaest tačaka te su se revolucionarni nemiri prelili i u srpske gradove.

U Somboru je pobunu podsticao mladi i vatreni Bogoboj Atanacković, koji će umreti deset godina kasnije, u trideset drugoj, od tuberkuloze. Atanacković je u Sombor doneo i nekoliko primeraka časopisa *Peštansko-budimski skoroteča*, koji mu je objavio prve pesme i novele. Njegov roman *Dva idola* postao je kasnije najomiljenije Gradino štivo i on se zarekao da će u životu imati samo dva idola: ljubav prema srpskom rodu i ljubav prema ženi. Grada je zapamtio posetu Svetozara Miletića (mladog, buntovnog, tvrdoglavog) kada je organizovao pobune u Šajkaškoj, pa mu je zato i postao blizak. Pratio je kasnije njegov uzbudljiv život advokata i političara, njegova oduševljenja i razočaranja, objavljivanje lista *Zastava*, skupljao i preporučivao njegove tekstove sve do hapšenja i izlaska iz zatvora, kada mu je, slomljenom i napuštenom, nenametljivo pomagao.

Posle Velike pobune u Mađarskoj stvoreno je Vojvodstvo Vojvodina i Tamiški Banat, probuđena su srpska romantičarska osećanja. Srpski književnici i intelektualci često su iz Novog Sada dolazili u Sombor, donosili knjige, novine i zapaljive ideje. Godine 1845, na inicijativu odbora sastavljenog od sedamdeset dvoje *najotličnijih*

¹Postao je slobodan kraljevski grad već davne 1749, godinu dana posle Novog Sada.

građana, somborskih Srba, osnovana je Srpska čitaonica. Čitaonica je imala i svoju knjižnicu koja se popunjavala poklonima. Nije imala svoje prostorije, najduže je bila u protinjoj kući na Trgu Svetog Đorđa. U čitaonicu su redovno stizale srpske i nemačke novine, a članovi su, sve ugledni Somborci, prekraćivali vreme kartanjem.

Najmlađi Gradinovački, poznatiji kao Grada, imao je utisak da nisu izbijali iz Srpske čitaonice, u kojoj su ih Somborci obilno gostili. Znao ih je sve, od Jakova Ignjatovića do Laze Kostića, s radošću je gledao njihove posvete i potpise na knjigama.

Kad je 1867. posle nagodbe između bečkog dvora i mađarskog plemstva stvorena Austrougarska monarhija, a Sombor i Bačkobodroška županija pripali Ugarskoj, gimnazijalci u Somboru dovedeni su u nedoumicu: da li da posle mature studiraju u Beču na nemačkom, ili u Pešti na mađarskom jeziku. Gradu su zbog prijatelja i umnih ljudi okupljenih oko Matice srpske poslali u Peštu, da uči za advokata.

Grada se dve godine školovao u Pešti, gledao trke konja, kladio se, kockao i razboleo od tifusa. Negovala ga je rođena sestra druga za kockarskim stolom, Anastazija, Stanka. Oženio se njome jer su mu kod kuće obećali fijaker, paradne konje i plac za kuću usred Sombora ako se mane kocke i pametno oženi.

Stanka je bila kćerka bunjevačkog doktora Đelmaša, osiromašenog plemića i paorskog lekara, i babice Erži, Mađarice. S njima je od najranijeg detinjstva obilazila salaše i uz njih se učila lekarijama.

Bila je nepunu godinu starija od Grade, omiljena jer je donosila lekove bolesnoj deci, obilazila usamljene i bogate starine, čak je i žene znala da porodi. Pomagala je svima, bez razlike, a sem srpskog, dobro je govorila mađarski i nemački, a pomalo i jidiš. Bila je lepuškasta, hitra i žustra, svetlosmeđe kose i bistrih, tamnih očiju, koje su sve zapažale. Radila je i pričala istovremeno, sve pamtila. Otvarala je sva vrata, svuda je rado primana.

Udata za Srbina, postala je odana Srpkinja. Kad je došla u Sombor, najpre je otišla u crkvu, dala velik prilog i zapalila tri najdeblje sveće za zdravlje Gradinovačkih, i još tri iste takve za mrtve, pokojim duši. Onda je na placu naspram Magistrata poređala cikle i ocrtalala temelj svoje buduće kuće. Iste jeseni je s mužem ponovo otišla

u Peštu i rekla mu da neće da se vrati bez muža advokata. Ipak je dolazila preko leta, nadgledala izgradnju kuće i za pet godina rodila tri kćerke, koje su gajile dojkinje sa salaša. – Ženi je mesto uz čoveka – odgovarala je rodbini, koja se čudila kako lako ostavlja decu.

Kad je Grada diplomirao, pa položio advokatski ispit, vratili su se u Sombor, uselili u novu kuću, otvorili advokatsku kancelariju, a gospa Stanka je počela da prikuplja članove porodice Gradinovački, ali i njihovu imovinu: dobar nameštaj, servise, a pre svega knjige, ikone i slike.

Anastazija je kao devojčica našla, ni sama ne zna gde, požutelu knjižicu od stotinak strana sa naslovom *Pamjatnik mužem u slave-no-serbskom knižestvu slavnym*, štampanu u Pešti 1815. Napisao ju je Lazar Bojić, paroh i veroučitelj u Os(j)eku, koji je u knjižici dao spisak dela srpskih pisaca do početka XIX veka i kratke biografije Jovana Rajića, Dositeja Obradovića, Atanasija Stojkovića i Grigorija Trlajića. Anastazija ih je čitala nekoliko puta, sve dok biografije pomenutih pisaca nije naučila napamet. I sva ona imena sa spiska živih i mrtvih srpskih književnika.

Kad je s Gradom došla u Sombor (moj Grada, tako ga je zvala, nikad po krsnom imenu), pokazala mu je knjižicu i rekla:

– Grado, mladi smo i zdravi, imamo dobre zemlje od očeva, i novaca su stekli, izrodićemo decu, daće bog, ali treba na škole da ih damo. *Škole, škole, a ne zvona i praporci*, kako je napisao mudri Dositelj. Treba za srpstvo da ih vaspitamo, a najjače srpstvo u knjigama je sačuvano. Ja bi' da ih kupujemo, ali i otkupljujemo stare iz viđenijih kuća. Slažeš li se, Grado? – Složio se, kao i uvek kad bi mu ona nešto predložila.

Kad su se uselili u novu kuću u Somboru, radosna je ušla u veliku sobu s pogledom na park, koji su parcelisali prekoputa ulice i sadili zimzelene tise i listopadne badoše. Unela je sanduke s knjigama koje je godinama skupljala po srpskim porodicama i knjižarama u Pešti, pozvala dobrog majstora da napravi police i mladog bibliotekara iz Srpske čitaonice da sa njim sređuje knjige.

Gradinovački su se lepo obogatili kad je 1869. kroz njihove salaše prošla železnička pruga iz Subotice. Iste godine otvorena je Realna

gimnazija na srpskom i mađarskom jeziku u Somboru, u koju su slali sinove. Kćerke su tada davali u Višu devojačku školu.

Godine 1873. razvojačen je Šajkaški bataljon i osnovana civilna vlast u Bačkobodroškoj županiji, a Grada je sa uglednim Somborcima počeo da se bavi politikom. Dobronameran i strpljiv, baveći se advokatskim poslovima, družio se s raznim slojevima društva da bi bio dobro obavešten. Važio je za mudrog, trezvenog čoveka, dobrog pregovarača i uspešnog pomiritelja usijanih glava. Bio je dobar domaćin (o tome je vodila računa njegova Stanka), član gradske uprave koja je osnovala pozorište 1882, a sledeće godine Gradski muzej.

Posebno se ponosio time što je bio član Odbora za zidanje čitaonice, osnovanog 1881, koji je od poklona i priloga kupio zemljište i sazi-
dao lepu jednospratnu zgradu na uglu Glavne ulice i Adžijskog sokaka.

– Srce je htelo da mi pukne od radosti kad sam na fasadi video ona zlatna ćirilična slova: *Српска читаоница*. S'jaju ko žarko sunce! – govorio je svojoj Stanki, koja ga je pogledala i rekla:

– Pozlaćena slova, Grado, pozlaćena! Uspeli ste da napravite i bilijar salu i salu za ćeretanje. Da se ne prećitate! A i pivnica vam je pri ruci, u prizemlju...

Kad je srušena stara i trošna zgrada Gramatikalne škole (podignuta 1781), u kojoj je decenijama radila Realna gimnazija, Grada se sa gradskim vlastima angažovao da se obezbedi što više novaca od Mađarske kraljevske vlade i sazida nova zgrada. Uspeli su, i veoma brzo je, na Trgu Svete Trojice, podignuta lepa ugaona jednospratnica od žute fasadne cigle. Nastava je bila na mađarskom i srpskom, obavezni su bili nemački i latinski, čak i starogrčki. Sem toga, gimnazija je imala fiskulturnu salu i veliko dvorište sa sportskim terenima. Grada je u dogovoru sa mladim profesorom fiskulture Šanetom Demetrovićem nabavio i poklonio gimnaziji sportske sprave i opremu. *Stanka mi je opet blagoslovena, pa posle tri kćeri, daće bog da mi rodi sina, pa da ima gde da vežba gimnastiku*, hvalisao se po gradu. Gimnazijalci su rado plivali, igrali fudbal, zanimali se atletikom i gimnastikom, čak se i maćevali.

Godine 1873. Stanka je rodila sina Jovana, koji se od malih nogu zanimao samo za vozove, a potom za tehniku. Brzo se i uspešno

školovao u Somboru, potom otišao u Peštu na Politehniku. Oženio se pokrštenom Jevrejkom, Malvinom, iz Bečkereka, i s njom otputovao u Berlin, opet na Politehniku. Konačno se odlučio za projektovanje i izgradnju drumova, puteva i ulica. *Vojvođanski drumovi, to je leti prašina koja guši, zimi kaljuge i blato do kolena, opet nezdravo*, govorio je. Vratio se sa ženom u drugom stanju i dvema kćerkama bliznakinjama, koje mu je rodila dve godine ranije. U Somboru je 1899. na svet donela Andru, ponos i ljubimca cele porodice. Sledeće godine još jednu kćerku.

Kad je Grada dobio unuka, sinovljevog sina, naslednika Gradinaovačkih, kupio je školski i bibliotečki nameštaj za Preparandiju, učiteljsku školu koju je pet godina ranije, 1895, narodu srpskom poklonio patrijarh Georgije Branković. Grada je bio posebno ponosan i na patrijarha, znao ga je kao protu somborskog, ali i na sebe.

Mladi Gradinaovački, tako su zvali Andrinog oca, projektovao je puteve i selio se iz mesta u mesto, po celoj Vojvodini i Ugarskoj. Žena je, kao svaka dobra i odana supruga, išla uz njega. Kćerke su ostavili Stanki, da ih školuje i vaspitava (i miraze da im spremi), a malog Andru, nije imao ni dve godine, deda Gradi u krilo.

Starac od šezdeset godina hteo je svu svoju pamet, znanje i iskustvo da prenese na unuka, pa da mu ostavi svu imovinu koju je imao. Kuće i salaše nije ni računao u nasledstvo, već ono što je on skupljao sa Stankom. Srpsku pamet, govorio je, sve ono što su Srbi napisali, zapisali, planirali, objašnjavali, sve od dana kad su u Vojnoj krajini dobili pravo da pišu na svom, slavenosrpskom jeziku. Pisali su oni i na mađarskom i nemačkom, bilo je među njima i dobrih latinista, al' su srpski čuvali i sačuvali.

Andra je pošao u školu, i srpsku i mađarsku, kad ga je deda Grada odveo u veliku sobu, sa četiri velika prozora koja su zaklanjale razgranate lipe, posađene kad im se sin jedinac rodio, obloženu od poda do tavanice policama napunjenim knjigama, kompletima novina i časopisa, kalendarima, rukopisima u kutijama, svežnjevima starih dokumenata. Tada je deda počeo da mu pokazuje:

– Ovo ti je, Andro moj, najvrednije kod čoveka. Knjiga, znanje, pamet i obrazovanje. Moj otac i stričevi, i njihovi oci, šajkaši

i pontonjeri – tada je Andra prvi put čuo za taj izraz, pontonjeri, dugo mu je zvučao zagonetno i magično – velike su novce zaradili, kupovali salaše, al' su pare davali i u Peštu, kupovali knjige za Maticu srpsku i pomagali Tekelijanum. Kupovali i za svoje kuće, za svoju decu, da im srpsko slovo uvek bude pred očima. A moja Stanka, bog je blagoslovio, sve je sačuvala i još mnogo pridodala.

DETINJSTVO I ŠKOLOVANJE

1914.

Otkad zna za sebe, Andra je vreme provodio s deda Gradom. Jedino u skamijama u školi nije bio sa njim. Satima je sedeo u dedinoj biblioteci, podučavale su ga vremešna učiteljica Nemica i nešto mlađa Mađarica, išao je u srpsku školu, nedeljom redovno u srpsku crkvu.

Vozio se s dedom u fijakeru po Somboru, upoznao se s dedinim prijateljima, sve nekim važnim ljudima, sedeo u njegovoj kancelariji, slušao o imovinskim parnicama, ručao i večerao s njim. Posle večere obavezno bi išli u veliku sobu, tada bi im se pridružila i majka Stanka (nije volela da je zovu baba, a nije ni izgledala kao babe po salašima) i Andra bi im pričao o knjizi koju mu je deda dao u zadatak pre nekoliko dana.

U kafanu *Korzo*, u palati na uglu Venca i Pašine ulice, išli su nedeljom pre podne, posle crkve, na političke razgovore. Andra, jedino dete među uzavrelim polemičarima, jeo je kremšnite i pažljivo slušao zapaljive razgovore. *Samo slušaj i pamti, ja ću ti večeras sve rastumačiti*, govorio mu je deda Grada. Sedeo je, slušao, ponekad se dosađivao, sve dok se odnekud ne bi pojavila majka Stanka, uzela ga za ruku i odvela za sobom.

– Pobogu, Grado, sludećeš mi dete. Pa vi jedan drugog ne razumete, a kako će ovakav mali... A ti, dete moje, pametnije ti je da se loptaš. Hajdemo kući. Grado, nemoj slučajno da si okasnio na ručak.

U kući punoj neudatih sestara i tetaka usedelica ili udovica i nije mogao da se lopta, drugove nije imao, pa je odlazio u zadnje dvorište, gde su držali konje i fijaker, i tražio Ištvanbačija. S njim je

timario konje, u najboljem nedeljnom odelu, sedeo na slami i svašta pitao. A ovaj odgovarao.

Kad ga je jednom Ištvanbači doveo na nedeljni ručak (obojska su zaudarali na štalu i konje, na užas majka Stanke) i kad je ovaj rekao: – Gospo'n, Grado, treba da se izdivanimo za ovog malog – Andrin život se promenio.

Ne zna Andra o čemu su razgovarali, čak su malo i galamili. *Jedanaesta mu je, a ti ga još držiš u pamuk umotanog*, učinilo se Andri da je čuo kroz prozor. Sutradan, kad se vratio iz škole, deda Grada mu je rekao: – Od danas ćeš da pomažeš oko konja. Tamo ti je Ištvanbači gazda. Moraš da budeš bolji od njegovih slugu. Ti si Gradinovački!

Ištvanbači mu je dao paorsku odeću, gaće, košulju i prsluk, vile u ruke, i poslao ga u štalu. Sluge su ga gledale s neodobravanjem, ni imena im nije znao, svi su bili krupniji i hrabriji od njega. Tog dana Andra je počeo da se bori za svoje mesto u svetu.

Nekoliko dana po završetku škole, Ištvanbači ga je stavio u čeze, dao mu kajase u ruke i rekao: – Vozi! Andra je drhtao od straha. Gledao je u sjajne sapi dva konja ispred sebe i kajase u rukama, njima je morao da pokrene ili zaustavi ove dve snažne životinje. Krenuo je polako, usmerio ih ulevo, pa udesno, napravio krug po livadi kad su izašli iz Sombora, zatim ih izveo na drum i poterao sve brže i brže. Konji su pojurili na ravnom drumu, kroz polja zrelog žita. Ištvanbači je ustao sa sedišta, uhvatio dečaka snažno u ruke, zamahnio kajasima i konji kao da su poleteli. I Andra sa njima. Izdigao se iznad žita i vinuo u blistavo nebo. Bio je savršeno srećan.

Kad su ga preko leta odveli na salaš, potpuno se posvetio konjima, timario ih, prezao i isprezao iz kola, davao im krišom po grumen šećera dok ih je pojiio vodom. Koristio je svaku priliku da vozi čeze i sijaker, učio da jaše na sedlu. Nekoliko nedelja kasnije spretno je skočio na neosedlanog konja, uhvatio ga za grivu i priljubio mu se uz vrat. Jurio je s njim preko pokošenih polja i nije znao šta će od sreće. Hteo je da zagri ceo svet!

Bezumno je voleo starce koji su se brinuli o njemu. Poštovao ih je i silno se trudio da bude bolji, da savršeno uradi sve što zatraže od njega, sve dobro, pa još malo bolje.

Andrin lični život počeo je na salašu. Tamo je upoznao prirodu, jednostavan seljački život i način produženja vrste. Video je polne porive prvo kod životinja, pa kod čobana, te ih kasnije osetio kod sebe. Imao je tada trinaest godina.

Od najranijeg detinjstva je znao da se nešto čudno dešava kad kuje imaju teranje, a izbezumljeni kerovi ih jure. Ništa ih nije moglo zaustaviti. Ni šiba, ni lonac hladne vode.

Najveće otkrovenje bilo je kad su pastuva dovodili kobili. Uvek su to bile lepe, čiste životinje, sjajne dlake, raskošnih griva i dugih repova. Kobilu bi nakratko vezali uz drvo, da ne može mnogo da se pomera, pa bi je pastuv najpre njuškao oko repa, potom bi joj spretno naskočio na sapi. Nikad mu nije bilo dosadno to da gleda. Prvo je skicirao te čudne životinjske poze po sećanju, a zatim, kad se već odomaćio na salašu, sedeo je na ogradi i crtao ih.

Sledećeg leta počeo je da obraća pažnju na čobane, koji su, primetio je, krišom odvlačili devojke u staju ili štalu, valjali se s njima po senu, kikotali se i izlazili otresajući se. Naučio je da se penje i skriva ispod krovniha greda i odatle ih posmatra. Nije mnogo video, više je čuo, ali je primetio da mu čakšire postaju tesne, stiskao se, olakšavao i zbunjen gledao u vlažne mrlje na tkanini.

Kad je Ištvanbači primetio da se skriva u štali, sačekao ga je i pitao: – A bi li ti, gospodičiću, da ti dovedem neku curu? Koja ti se dopada? Pozvao je jednu devojkicu, malo stariju, nešto joj govorio, a ona je gledala Andru i slatko se smejala.

Sutradan po podne pozvala ga je da idu na detelinu, na obalu kanala, da odnesu hranu čobanima. Na jednom mestu su se zaustavili i cura ga je uz smeh pitala.

– A jesi li ti, gospodičiću, video golu curu? – Andra se zbunio, virio je i gledao služavke po kući, nikad potpuno gole. Devojka ga je pogledala i mirno rekla: – Ne brini, sve ću ti ja pokazati.

Kad su stigli do kolibe u kojoj su se čobani sklanjali od kiše, devojka je uhvatila Andru za ruku i uvela ga. Iznenada ga je gurnula rukama na pokošenu detelinu, stala iznad njega, zadigla suknju i pokazala mu se. Video je bele, oble butine i gomilu tamnih kovrdžavih dlaka. Nagla se nad njim, razvezala košulju i grudima mu pritisnula

lice. Osetio je da su meke i tople, prijatno su mirisale. Devojka je počela da se smejući, vešto mu je otkopčala pantalone. Nije mu bilo prijatno, odeća mu se zatezala, detelina ga je bockala po leđima, žuljao ga je neki kamen. Iznenada je osetio napetost, čudan nemir i vrelinu među nogama. Smetala mu je sluzava tečnost kojom je bio ulepljen. Uzeo je njenu maramu, brisao se i rekao devojci: – Idi ti nazad, znam ja put, vratiću se sam.

Zavalio se, skoro sakrio u ugao kolibe. Ipak mu je bilo prijatno, između dasaka su prolazili snopovi svetlosti, ona suva detelina je lepo mirisala. Video je da u kolibu ulazi mladić, nije mogao da mu se seti imena, sa seljančicom, odevenom u široku belu suknju, bogato izvezenu crvenim cvetovima. Legla je na ponjavu koju je donela, podigla suknju i prebacila je preko grudi, savila noge u kolenima. Čoban je smakao one svoje bele platnene gaće, kleknuo između njenih nogu i radio nešto rukama. Uzdisali su i dahtali, kao da su poskakivali.

Andra je tek tada osetio da ga podilaze žmarci, da mu se u leđima skuplja neka toplota koja mu se penje i pulsira u glavi. Obe ruke je stavio između svojih nogu da suzbije pritisak koji ga je raspinjao.

– Voliš da gledaš? – pitao ga je čobanin, stojeći ispred njega, u košulji, golih nogu.

Andra ga isprva nije razumeo, gledao je seljančicu kako ispravlja suknju i namešta grudi u košulju.

– Voliš da gledaš? – ponovo je pitao čobanin. Zagrlio je devojkicu i jednom rukom joj zadigao suknju, ali široki nabori otkrili su samo noge.

– Da! – Pružio je ruku i pomilovao devojkicu po nogama. Osetio je slatkasti miris žene.

– Dođi sutra, ali malo kasnije, predveče. Ako hoćeš samo da gledaš, ponesi dvadeset filera. A ako hoćeš posle mene, skuplje je, donesi celu krunu. – Izašli su iz kolibe.

– Neka obuče istu suknju – doviknuo je Andra za njima. Došao je sutradan, tačno je znao šta želi, a novac u džepu mu je ulivao sigurnost. Kad je ušao u kolibu, oni su sedeli na detelini, lepa bela suknja sa izvezenim crvenim cvetovima širila se ukrug oko devojke.

Tražio je mesto odakle može najbolje da ih vidi i kad se smestio, rekao je mladiću:

– Zadigni suknju, miluj joj noge... tako, sad drugu... spusti suknju, razgrni joj košulju, pokaži mi njene grudi... – nastavio je da izdaje naređenja i prati uzbuđenje u svom telu. U jednom trenutku je ustao, odgurnuo mladića, smakao svoje čakšire i smestio se između devojčinih nogu. Nije znao kako je skliznuo u nju, začudio se kako je vrela. Kad se uzdigla bedrima, samo je pozeleo da je vrati nazad, da je pribije uz onu detelinu. I tada mu se učinilo da je eksplodirao. Ostao je da leži u devojci, znajući da je samo zavirio u jedan drugačiji svet.

Od tog leta najbolje je zapamtio onu belu seljačku suknju, sa izvezenim crvenim cvetovima (kasnije je video da je bila i iskrzana po ivici, ponegde prljava). Kad ga je Ištvan bači dovezao nazad u Sombor, rekao mu je:

– Zapamti, gospodičiću. Lako je tebi da se razmećeš krunama, ali treba da budeš bolji u svemu od mojih čobana. Bog ti je dao priliku, ali se i ti potruđi. Paori treba da te poštuju. Onda ti ne trebaju novci. Nauči to od starog gospo'n Grade!

Zapamtio je sve to. I naučio mnogo sledećeg leta kada je na salaš stigao viši od većine vršnjaka, bolje odeven i pun samopouzdanja.

Trećeg proleća, posle hladnog i vlažnog marta pojavila se neka rednja među muškom decom. Slali su zdravu decu na salaše, ali je rednja stigla pre njih. Dečaci su dobijali vatru, groznicu, oticao im je vrat, jedva su jeli i gutali, болоvali nedelju-dve pa se polako oporavljali. Stariji dečaci, među njima i Andra, teže su oboleli, žalili se na bolove među nogama, oni drskiji su se hvalisali da im od bolesti rastu muda kao u vola, jedva čekaju da prezdrave pa da pojure cure po salašu. Bolovali su dve-tri nedelje, čak i mesec dana, dugo se oporavljali, ali ipak prezdravili i sledeće leto podivljali.

Počeli su da piju, kockaju se u pare koje nisu imali, danju su se skrivali u ritovima, a noću šenlučili po selu. Kad je tužba stigla do deda Grade, on je poslao nekoliko kočijaša da ih nađu; zatvorili su ih u stari napušteni vinski podrum, dva dana nisu im dali ni vode ni hleba, a zatim su ih pokunjene i ogladnele odvezli u Sombor.

Istovarili su ih ispred gimnazije, Andra je imao utisak da ga gleda ceo Sombor, a bilo je samo nekoliko večernih šetača koji nisu obraćali pažnju na petoricu uplašениh mladića. Kroz dvorišta je otišao do kuće Gradinovačkih i na zadnjim vratima skoro naleteo na dedu, koji ga je pogledao s visine od pet stepenika i rekao:

– Pare možeš da izgubiš i povратиš. Imanje možeš da rasprodaš i kupiš drugo. Kad obraz izgubiš, nema popravke. A kad obraz i dobro ime izgubiš, upropastio si i sebe i porodicu. Sve Gradinovačke, do prvih šajkaša.

Andra nije spavao te noći. Rešio je da ostane u Somboru, da pokuša da povрати ugled i deda Gradinu ljubav. Teško mu je išlo. Nedeljama ga je deda ignorisao, na retkim porodičnim ručkovima prezirivo posmatrao, bez reči. U školi se trudio da se istakne kao dobar đak, dobra vest će stići do dede, bio je siguran, ali nije vredelo. Sedeo je u velikoj sobi, čitao najomiljenije dedine knjige, pravio beleške, želeo je da mu ih pročita, bez uspeha. Najzad je zatražio pomoć od majka Stanke, od koje je zazirao više nego i od samog Grade.

– Šta se desilo, Andro? Šta ste radili?

– Napili se! Kockali! Šenlučili! – odgovorio je Andra suznih očiju.

– U šta ste se kockali? Pa vi nemate para?

– U lišće od loze. Potom u košulje.

– Ajde idi i uči – odmahнула je Stanka rukom pokazavši da je razgovor završen.

Sledeće nedelje, za velikim ručkom, cela porodica je bila na okupu, čak su mu i otac i majka došli iz Vrbasa. Majka Stanka je posadila Andru kraj sebe, njih dvoje tačno naspram deda Grade na čelu stola. Dok je reduša išla oko stola i nudila supu, iznenada je majka Stanka glasno upitala:

– A što ti, Grado, nisi naučio ovo naše dete da se kocka. Nego da te bruka međ paorima?

Grada ju je pogledao, ruka s kašikom mu je zastala u vazduhu, nasmejavao se bučno, grleno, pa rekao:

– Kocka je ozbiljna stvar! Znaš, Anastazija, da se nisam kockao, ne bih tebe upoznao. Ni ovo stvorio – neodređeno je raširio ruke da pokaže kuću. – Otac mu ne zna ni karte da drži. A taj tvoj mali,

mesto da pita majstora, uči od loših igrača. Otkad je rat počeo, ja sam otvaram pasijans za stolom. – I dalje se smejao i gledao u Andru. – Tvrdoglav ti je unuk. Skoro kao ja. Al' nestrpljiv. Mora da uči.

Andri je srce zalupalo u grlu. Oblila ga je milina, kao nekada davno, kad je kao dečak s dedom vozio čez: stajali su pridržavajući jedan drugog, a konji su jurili drumom među kukuruzima.

O svakom od svojih prijatelja deda Grada je imao mišljenje. – Moraš da se kockaš sa čovekom da vidiš kakav je – mudrovao je unuku. – Kakav je kad se napije, kad gubi novce, a kakav kad dobija! Kol'ko je cicija, kol'ko rasipan! Razum je u sredini!